

Братислав Тенновић¹
Музеј Републике Српске Бања Лука

DOI 10.7251/NSK1802062T
UDK 371(497.6)(091)
Прегледни рад

ПЕДАГОШКИ ВРЕМЕПЛОВ: ИСТОРИЈА СРПСКИХ ШКОЛА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (ДО 1853)

***Апстракт:** У раду је приказан постанак и развој српских школа у Босни и Херцеговини од краја XVIII вијека до 1853. године. Првим српским (основним) школама у Босни су као узор служиле школе у Београду и Србији. Све до половине XIX вијека учило се читање, писање и рачунање из црквених књига, а од тада се у настави користе уџбеници из кнежевине Србије. До 1853. отворене су школе у нешто више од тридесет мјеста. У свим овим школама, као матерњи учио се српски језик. Патрон већини школа од 1850. године постао је Свети Сава.*

***Кључне ријечи:** српске школе, Босна, Херцеговина, Сарајево, уџбеници.*

Увод

Школовање православне дјеце у Босни и Херцеговини има своје почетке још 1700. године са постанком основне школе у Ливну (Караџац, 1909, стр. 185) и 1710. у Мостару (Иванишевић, 1909, стр. 517), иако се српска школа у Сарајеву из првих година XVIII вијека сматра за прву праву основну школу у Босни и Херцеговини. У Сарајеву је од средине XVIII вијека почела са радом и основна школа за православну женску дјецу (Богићевић, 1975, стр. 172). Трећи центар цивилног школовања српске дјеце је била Модрича са школом из 1795. године (Ћурић, 1958, стр. 168). Све до *Вуковог буквара* (1827) у овим се школама учило само из часловца и псалтира, на црквенословенском језику. Једина од књига свјетовног садржаја, која је могла бити приступачна ђацима и из којих су они могли стицати своја прва знања из српске историје било је „Житије кнеза Лазара”, писано 1740. у манастиру Гомионици код Бањалуке (Богићевић, 1975, стр.149). Осим уређених школа са каквим таквим школским програмом, на селима су писменији људи, који су у народу називани „учитељима” све до краја XVIII вијека уз мању новчану надокнаду учили дјецу читању и писању. Поред ових учитеља постојале су и тзв. „чобанске школе”, затим „школе за описмењавање у породичним задругама” и „зимске школе” (Богићевић, 1975, стр. 163–164).

Методологија

Аустрија, заинтересована превасходно за положај босанских католика послала је априла 1818. у Сарајево свога мисионара др Димитрија Атанасковића.

¹b.teinovic@hotmail.com

Он наводи како се уз православну цркву налазила школа у којој је српски учитељ учио око четрдесеторо дјеце славеносрпском читању и писању, аритметици и црквеној служби (Шљиво, 1986, стр. 202–203). Једини познати учитељ у српској школи у Сарајеву у то вријеме био је неки Рака (Иванишевић, 1909, стр. 802), а након њега неки даскал Стефан (Иванишевић, 1909, стр. 509). Осим старе школе у Сарајеву, босански Срби отворили су 1816. школу у Зворнику са учитељем Томом „мађистором” и Живком Марковићем (Филиповић, 1964, стр. 78), а 1820. покренули су нову школу и у Ливну. Даље подизање ливањске школе помагао је мјесни трговац Јосиф Кујунџић. Први учитељ ове школе био је син ливањског попа Јове Којдића, јеромонах Серафим (Станко) (Карањац, 1909, стр. 186). Исте године, али само на другом крају Босне, у Чајничу започела је са радом основна школа под руководством учитеља Лазара Комадине (Шушљић, 1940, стр. 75), а двије године касније отворена је и српска школа у Травнику (Папић, 1978, стр. 43). У Локању код Зворника се у једном извору из 1829. помиње учитељ Живко. У Богатићу крај Бијељине те исте године као учитељ радио је Радован Пантелић, родом из Шапца, док је његов рођени брат Стефан био учитељ у Зворнику (Филиповић, 1950, стр. 73–74). Српско школство имало је неке предности у односу на католичко. Босански фрањевци молили су крајем марта 1830. Порту преко везира Морали Намик Али-паше да им се обнове старе повластице, као и да им се попут „Грка (Цинцари? – Б. Т.) и Срба дозволи подизање основних школа” (Fra J. Jelenić, 1927, стр. 330).

Познато је да српских школа у Босанској крајини није било прије 1832. године (Бијелић, 1996, стр. 174), као ни у Херцеговини од када је са радом започела школа у Мостару у коју је ишло 500 православне и 40 католичке дјеце. Знање које су добијали било је скромно, а настава се састојала у читању и писању (Јукић, 1953, стр. 51–52). Српску основну школу у Фочи од исте године водио је Ђорђе Продановић, који је ученицима сам писао букваре (Поповић, 1894, стр. 368). Школама су могла већ у то вријеме бити позната дјела Вука Караџића. То се посебно односи на школу у Сарајеву. У овом граду су се набавком Вукових дјела од почетка тридесетих година XIX вијека бавиле познате сарајевске трговачке куће Будимлић и Бесаре (Урић, 2012, стр. 216). Првим српским основним школама у Босни су као узор служиле школе у Београду и Србији, према чијем програму готово да и није било националних предмета. У Београду се, на примјер, тридесетих година претпрошлог вијека од националних предмета једино учио „Пропис Србскиј“, односно Српски језик (Стојанчевић, 1966, стр. 111).

У сарајевској школи од 1828. помиње се даскал Ђорђевић (Иванишевић, 1909, стр. 510), до 1830. неки даскал Павле,² од 1831. године даскал Симо, а од 1836. учитељ Симен Тодоровић (Иванишевић, 1909, стр. 510). Српска школа у Зворнику наводно потиче још од прије 1818. године (Ћурић, 1958, стр. 185), у

²АС–ЗПО–К 54, 40–1830, *Петар Кулагић–Васи Поповићу*, Нови Пазар, 16. (28.) мај 1830.

Грачаници са учитељем попом Николом (Филиповић, 1964, стр. 79), затим у Тузли од 1828. са учитељем Ђорђијем (Рашић, 1988, стр. 24), а потом Аврамом Симићем (Иванишевић, 1909, стр. 511). Због повећаног притиска на све обесправљеније хришћане у Србију, почетком тридесетих година 19. вијека пребјегло је из Босне неколико важнијих породица од којих и „Анђа Даскаловица” као и „муж њен у Тузли учитељ” (Радосављевић, 2006, стр. 271). Српска школа у Жабару код Босанског Шамца је из 1830. године. У Обудовцу код Орашја српска основна школа је из 1832. године, а у Жепчу од прије 1834. са учитељем Лазаром Јовановићем (Ћурић, 1958, стр. 195). У Броцу код манастира Ломница радила је прије 1834. такође српска школа, а учитељ је био поп Ристо Савић (Ћурић, 1958, стр. 153). Иако су бањалучки хришћани молили 1831. године босанску владу да им одобри самостално образовање њихове дјеце, то право добили су ферманом са Порте тек четири године касније. Међутим, школа за православне у Бањалуци није била отворена ни тада и то због недостатка учитеља (Рапић, 1976, стр. 58).

За вријеме устанка попа Јовице Илића 1834. као учитељу Дервенти спомињао се Пантелија Стевановић. Највјероватније је да је он још прије буне имао у Дервенти или околини основну школу (Митровић, 1939, стр. 257). Из тог времена је и српска школа у Тешњу чији је први учитељ био поменути Сарајлија Лазар Јовановић, који је у Тешањ доселио нешто прије 1835. године. Овај „дворски кафе–кувар митрополита Амвросија или Венијамина” био је за то вријеме неуобичајено писмен и школован, а уз то је познавао и правописне законе (Душанић, 1938, стр. 180–181). Иначе, подстицај за оснивање српских школа у Босни и Херцеговини долазио је из обновљене Србије, са којом су православни трговци из Босанске крајине развили веома живе политичке везе. Србија је тада започела праксу да, осим што шаље у Босну и Херцеговину школске књиге, поћиње слати и учитеље. Након школе у Тешњу отворене су српске школе и у бихаћком крају, као на примјер школа у Хргару код Бихаћа у кући попа Вида Иванчевића (Митровић, 1939, стр. 255–256). У тој школи је учитељ Адам Ација дјецу учио читати, писати, рачунати и Богу се молити. Из истог времена је и школа у Босанском Петровцу, одмах покрај цркве, чији је учитељ био Илија Новаковић родом из Биочића крај Косова Поља у Далмацији (Периновић, 1929, стр. 32–33). Нова српска основна школа у Зворнику потиче из 1836. године (Иванишевић, 1909, стр. 512), у Бијељини из 1838. године (Ћурић, 1958, стр. 53), у трговачком мјесту Брчком из 1839. (Ћурић, 1958, стр. 157) под руковођењем Аустријанца Симе Диме и калуђера Теодора Пауновића (Аноним I, 1961, стр. 58), у Високом од 1840. под руководством учитеља Јове Асливара (Шушљић, 1940, стр. 75), а у Модричи учитеља Бугарина Христе Марковића Самоковлије од 1841. године. Самоковлију су до 1850. у учитељском послу замијенили: Тодор Селаковић, Ристо Сиподер и Ставро Марковић (Ћурић, 1958, стр. 168–169). Тодор Хаџи Селаковић Херцеговац био је заправо поп, а од 1845. године учитељ (Филиповић, 1964, стр. 7). Уџбенике из Београда набављали су 1840. за тешањску школу варошани Петар Костић, Јово Ерић и Илија Јовановић (Филиповић, 1950,

стр. 76). Српска школа отворена је 1842. године и у селу Братачу код Невесиња, а водио ју је учитељ Цвјетко Радовић (Папић, 1978, стр. 44). У Мостару је од краја 1846. године учитељ у основној школи био Андра Павасовић, који је дјечи често причао о српској прошлости (Ћоровић, 1933, стр. 61). Учители у Сарајеву од 1836. до 1850. били су: Симеон Тодоровић, Симо Матковић–Поповић и Мићо Аранитовић–Јовановић (Иванишевић, 1909, стр. 802).

Француски географ Ами Буе навео је 1840. године како је у Босни и Херцеговини тек на стотину села постојала само једна школа, као и да су попови и монаси били једини учители. Крајње знање било је читање, писање и рачунање. Учило се, углавном, из црквених књига, а ако је библиотека била богатија и из српских пјесама. Уз то, код монаха и попова ученици су у исти мах били и слуге, који супослије одржане лекције обављали пољопривредне и сточарске радове (Boué, 1840, стр. 520). Без сумње, ове школе биле су прве установе за националну еманципацију православних. Дионизија Маринковића из Старог Мајдана васпитавао је четрдесетих година 19. вијека „у духу српско-христјанском” лично његов дјед поп Стојко (Marinković, 1966, стр. 115).

Код Срба у Босни и Херцеговини је уздизање трговине, црква и школа ишло упоредо. Тако је, на примјер, у Тузли четрдесетих година XIX вијека нова школа за православну дјецу отворена у кући цинцарског трговца Унице (Филиповић, 1939, стр. 51). Српске школе отворене до 1843. године радиле су без икаквог програма. Учило се према уџбеницима из Србије. Тако су часловац и псалтир служили уједно и као уџбеници за црквенословенски језик и писмо. Како је напоменуто, све до појаве *Вуковог буквара* 1827. године те двије књиге су уз буквар на црквенословенском језику служиле као уџбеници у свим српским школама, поготово у манастирским. У Сарајево су за потребе српске школе књиге довожене преко српских трговаца. Сарајевска трговачка кућа Авакумовић је само током 1843. набавила у Пешти укупно: 20 часловаца, 15 псалтира, 5 месецословца и 225 буквара (Скарић, 1902, стр. 113).

У Сарајеву су се средином марта 1844. прочуле вијести да ће се трошком новог босанског везира Мехмед Камил-паше почети са подизањем школа. Раније, школа за српску дјецу у Сарајеву уздржавала се једино донацијама неколико српских трговаца.³ Дубровчанин Александар Бановић основао је негдје у то вријеме у Сарајеву „српско училиште”. Он се касније одселио у Ваљево за учитеља и остао у преписци са главним својим ментором, националним агитатором Матијом Баном, који је искрено очекивао да ће се са овим „училиштем” у Босни „посејати семе свесрпског ослобођења и удружења свију словенских племена” (Страњаковић, 1940, стр. 510–511).

Српски интелектуалци окупљени око „Српских народних новина” почели су од 1846. размишљати да се на школовање у Београд примају православни

³NHSD–21/X, 13. 3. 1844.

младићи из Босне и Херцеговине, како би „после као светјеници и учитељи у дубокој тмињи лежећи род свој у Босни и Херцеговини колико толико изображавати помог[ли]”. Српска влада требало је материјално да помогне, поготово сиромашне младиће из Босне и Херцеговине, „где [су] сербска по керви и закону братја жив[јела], да се у науцих изображавају, и у својој после домовини да просвету разпростиру”. Полазило се од основане претпоставке, да би се њиховим школовањем у београдској богословији највише од свега „развитку помогло [српске] народности”.⁴

Неки учитељ из Лике отворио је крајем 1846. у Травнику учионицу за преко 300 хришћанске (православне и католичке) дјеце. Међутим, сарајевски православни владика проклео је све родитеље који су послали или су намјеравали послати своју дјецу у ову школу. Разлог за такву владикину реакцију био је „што је исти Личанин осим ћирилских писменах” православној дјечи „и латински и талиански предавао”.⁵ Без сумње, Травнику је била неопходна једна таква школа, тим прије, што се у овом граду тада увелико уздизала чаршија у којој су најзначајнији трговци били православни (Anonim, 1848, стр. 230).

Надлежне власти у Сарајеву дале су крајем јануара 1847. православнима у том граду допуштење за отварање једне школе у којој би дјеца осим „матерњег србског језика” учила њемачки и италијански.⁶ Школа је била намијењена за сву хришћанску дјецу, православну и католичку, а учење италијанског и њемачког језика било је неопходно прије свега због трговачких односа Сарајлија са Трстом и Бечом.⁷ Одлучено је да се матерњи „србски језик” убудуће учи упоредо „ћирилским и латинскимa словима”. Такође, било је предвиђено и да се за учитеље одаберу два учитеља, један православне, а други католичке вјере.⁸ Нову школу добили су 1847. српски ђаци у Ливну (Карањац, 1909, стр. 187) у коју су ишла и нека католичка дјеца (Анто Каић, Иво Слипчевић) (Карањац, 1909, стр. 568). Подизање српске школе у Приједору започело је почетком новембра исте године, али како се раширила вијест да је, наводно, у плану било да се прави и црква, мјесне власти забраниле су подизање ове школе (Alaurović, 1907, стр. 48). Ипак, школа (заједно са црквом) је и у овом босанско–крајишком мјесту изграђена пар година касније и то на земљишту коју је српској општини поклонио муслимански градски првак Мехмед–капетан (Anonim II, 1961, стр. 33). Због одбијања да се придруже турским властима у борби против муслиманских антиреформских бунтовника хришћани су били изложени нападима у многим мјестима. Тако су, на примјер, „Турци приједорски не могући се никако Србима осветити другачије” навече 16. априла 1850. упали „у стару цркву, која је и за

⁴NHSD–64/XII, 12. 8. 1846.

⁵NDHS–11/XIII, 6. 2. 1847.

⁶НЧБ–2/I, 10. 1. 1847.

⁷NDHS–8/XIII, 27. 1. 1847.

⁸СН–6/14, 21. 1. 1847.

школу служила” опљачкали је и запалили.⁹ У Врањаку код Модриче постојала је те 1847. школа за српску дјецу (Филиповић, 1950, стр. 80).

Босански везир је крајем априла 1847. издао заповијест на све „старјешине кућне у Босни, Христијан[е] и Муселман[е], да своју дјецу у школу шаљу”.¹⁰ Иначе, већ двије године трајале су реформе школства у цијелом Турском царству и ова везирова наредба била је само слијед тих активности (Larrent, 1854, стр.141). Свршени задарски богослов, родом из Дувна и син имотског проте Ђорђе Маргетић постављен је за учитеља у новообразованој српској школи у Ливну отвореној 11. октобра 1847. у присуству аустријског конзуларног агента Шпире Рајковића (Marković, 1923, стр. 12). Маргетића су за учитеља у Ливно довели трговци браћа Хаџи-Кујунџићи, а упознали су га у Трсту. Први учитељи у српској школи у Ливну били су: Симо Јеребић, неки Стоисављевић, Савка Топић и Мићо Новаковић звани „Пипо Далматин” (Караџац, 1909, стр. 302–303).

У Мостару је од 23. октобра 1848.године српску дјецу у основној школи почео учити Јован Милићевић (Ђоровић, 1913, стр. 201). Према ријечима његовог тадашњег ученика Саве Косановића у тој школи, „осим славено–српскога буквара, па осим Часловца и Салтијера и нешто мало рачуна из проста четири зида, као и неправилног писања, ту и не бјеше никаквих других књига, ни свјетских наука” (Косановић, 1887, стр. 2). Те године било је у Мостару око 130, а у Фочи око 30 ученика. Ове школе училе су православну дјецу: часослову, псалтиру, мјесецослову и „Србском писаниј[у]” (Памучина, 1849, стр. 142). Бањалучанин фра Иван Франо Јукић је посвједочио да су у бањалучкој нахији „ришћани” (православни – Б. Т.) имали „нешто учионица”, а које је он окарактерисао као механе (И. Ф. Јукић, 1848, стр. 73–74). Српска школа у Бањалуци започела је са радом 1848. године, али је њен први учитељ незадовољан односом православне општине према њему прешао на ислам и одустао од њеног даљег вођења (Бијелић, 1996, стр. 175). У Тешњу у коме је српска школа постојала од раније, нови учитељ од 1847. био је Николај Димитријевић. Српску школу у Градачцу водио је 1849. учитељ Прокопије Трифоновић (Филиповић, 1964, стр. 80). У Зеници је од почетка педесетих година 19. вијека егзистирала једна српска школа чији је учитељ био поп Стево Поповић, који се школовао у Сарајеву и Травнику. Школа коју је у првој школској години похађало 23 дјеце је као и православна богомоља била смјештена у кући учитељевог дједа (Поповић, 1891, стр. 179).

Неки Требињац хвалио је у Дубровнику тадашње турске власти у Босни и Херцеговини, које су за разлику од дубровачких дозвољавале из иностранства „довести учитеља колико [с]и воли[о], нит те ко пита[о]: шта ћеш учити? Ни како ћеш учити?”¹¹ Ипак, упоређујући их са другим „дунавским и јадранским Словенима” неки анонимни аутор из 1850. констатовао је како су Херцеговци и

⁹СН–50/XVII, 29. 4. 1850.

¹⁰СН–28/14, 11. 4. 1847.

¹¹СН–36/XVI, 26. 4. 1849.

Босанци били на најнижем нивоу образовања (Аноним, 1850, стр. 947). У Сарајеву се почетком априла 1850. прочуло да би се настојањем Шпире Рајковића могла отворити школа у којој би се 15–20 ученика требало „обучавати најпотребнијим наука[ма] искључително на србском језику”. За рад у тој школи био је позван учитељ основне школе у Ливну Ђорђе Маргетић.¹² Он је припадао групи Далматинаца, свршених богослова из Задра (Петар Стојисављевић, Михајло Новаковић, Петар, Илија и Андрија Павасовић, Јаков Вуковић, Саво Бијелић, Петар Црнчевић, Петар и Теофил Петрановић) који су почетком педесетих година XIX вијека радили као учитељи у српским школама у Босни (Пекић, 1996, стр. 53). Маргетић је школу отворио у „магази” сарајевског трговца Манојла Јефтановића (Иванишевић, 1909, стр. 511). Он је са двојцом учитеља Димитријем Јосиповићем и Димитријем Нешковићем увео ново учење дјеце и то по начелима тадашње педагогије. Књиге су одмах набављане из Београда, а осим читања, писања и рачунања учили су се српска историја и српска граматика (Аноним, 1897, стр. 398). Осим у сарајевску школу, Срби су своју дјецу слали и на школовање у Београд, гдје је у буџету српског министарства просвјете била уредно разрезана сума за њихово школовање и одржавање. Ученици из Босне и Херцеговине регистровани су у том министарству као „државни питомци из неослобођених области” (Вујајић, 1960, стр. 244). Куриозитет у српском школству у Босни и Херцеговини почетком педесетих година 19. вијека без сваке сумње представљало је школовање прве дјевојчице у основној школи у Тешњу, Тарсе (Даса? – Б. Т.) Атанасић. Учитељ у овој школи био је Петар Шаркић (Филиповић, 1950, стр. 81).

У Сарајеву је почетком јуна 1850. у присуству дабробосанског митрополита, епископа, свештенства и сарајевских трговаца отворена нова „српска школа”. Послије молитве управник ове школе Шпиро Рајковић „рекао је једно слово истом заводу, о ползи науке и дужности ученика, прама својима родитељима и благодјетелјима”. Затим је учитељ Ђорђе Маргетић ученицима, „прочита[о] законе школске”.¹³ У то вријеме и у Градачцу је радила једна српска школа на челу са учитељем Христифором Илићем Станићем, кога је српским школским уџбеницима и дјелима Доситеја Обрадовића у августу 1850. снабдијевао београдски митрополит Петар (Слијепчевић, 1980, стр. 506). Књиге Доситеја Обрадовића (*Басне*) и Вука Караџића (*Пословице* и *Ковчежић*) читала су и католичка дјеца у фра Јукићевој школи у Варцар Вакуфу (Јукић, 1973, стр. 140) у коју је ишло „18 кршћанске мушке и 12 женске [и] ришћанске 17 дјеце” (Јукић, 1953, стр. 215–216).

Свети Сава био је као и у Србији заштитник српске просвјете у Босни и Херцеговини. У Сарајеву је на дан Светог Саве 27. јануара 1851. године српска школа прославила овог свеца „као заштитатеља и покровитеља”, који се све до

¹²СН–9/XVII, 21. 1. 1850.

¹³СН–66/XVII, 8. 6. 1850.

тада у читавој Босни и Херцеговини „нигда није овако одлично светковао”. Након црквене службе ученици су отпојали тропар и кондак након чега је принесено искићено кољиво које је осветио епископ Игњатије. На крају прославе у цркви је била отпјевана пјесма „Воскликнем љубавију Св. Саве”. Послије пјесме учитељ Ђорђе Маргетић укратко је описао живот и ревност Св. Саве за своју цркву и народ. Маргетић је, што је било очито, прославу искористио како би опоменуо „сакупљени сабор, да се већ и он остави дојкошњи немарности за обучење своје младежи”. Тражио је од њих у своме говору да се богатији слој народа „обазре на просвјештене народе у Европи, али и на осталу своју браћу у Србији, гдје [је] свако скоро обштество има[ло] своју школу и цркву”. Према његовим ријечима, школе су биле „једино средство, којим се мо[гло] до народног блага доћи”. Пожелио је да се „обштество сарајевско прво стара, те за примјер осталим обштествима у Босни и Херцеговини, што пре оснује један фонд школски”. Овај фонд имао би као главну задаћу „да се постојеће обште школе што пре у бољи ред доведу и способним учитељима попуне” и да се брине, да учитељи из других држава буду снабђевени добром платом. Светосавска прослава је коначно завршена тако што је троје ученика „приповједало повјестницу србског народа, као што су је у читанки, која је с осталим школским књигама донета овамо из Србије, научили”.¹⁴ Школски фонд, који је убрзо основан сакупио је од Сарајлија „србски житеља” око 5.000 талира.¹⁵ У ову сарајевску српску школу, осим српске ишла су педесетих година 19. вијека и нека католичка дјеца, као на примјер будући терзија Анте Перишић (Деспих, 1941, стр. 31).

Из тог времена је и прва српска основна школа у Јасеници код Босанске Крупе, чији је први учитељ био Тодор Сучевић, који је „учио дјецу што је знао”. Школа је отворена и у Притоци код Бихаћа, гдје је неки „ђак самоук” водио школу коју су плаћали сами сељаци (Богићевић, 1975, стр. 164). Наводно, ову школу у Притоци подигли су неки македонски Срби, који су служили као интенданци у Омер-пашиној војсци (Периновић, 1929, стр. 32). Српску школу у манастиру Возућа водио је 1851. поп Серафим Стакић, у манастиру Тавна поп Јосиф Поповић, у манастиру Папраћи поп Лазаревић, а у манастиру Ловница неки Вук Орић (Папић, 1978, стр. 47). Српска школа отворена почетком педесетих година 19. вијека у чисто муслиманској средини—Сребреници радила је у тешким условима. Њен учитељ Јанићије Миловановић, према неким вијестима изгубио је живот само зато што је читао „Србске новине” (Ћурић, 1958, стр. 184). Српска школа у Црквини код Босанског Шамца потиче такође из истог времена (Ћурић, 1958, стр. 170), као и школа у Осјечанима код Добоја у којој је учитељ био Данило Благојевић (Ћурић, 1958, стр. 172). У Тузли су темељи школе ударени 1851. године (Crnogorčević, 1966, стр. 34–35).

¹⁴СН–17/ХVIII, 13. 2. 1851.

¹⁵СН–23/ХVIII, 27. 2. 1851.

У сарајевској школи је 1851. године за српску дјецу био „сасвим заведен ред и предавање наука, које се обдржава[ло] у основним училиштима књажевства Србије”, а од неког „благодјелитеља” школа је у ту сврху у мају исте године добила 100 комада школских уџбеника.¹⁶ Развој просвјете у српском националном духу имао је свој нови полет и у Мостару, када су наредног мјесеца као учитељи у српској основној школи почели радити Нико Његуш Далматин и Јован Милићевић, кога је годину дана касније замијенио Илија Павасовић (Ђоровић, 1913, стр. 201–202).

Према фра Јукићу „ришћани” су већ неколико година имали „неку слику народних учионица” у: Сарајеву, Травнику, Бањалуци, Мостару, Фочи, Зворнику, Тешњу, Приједору и Ливну у којима је „трговачко, занатлијско, и гдје које сеоско дијете” учило старословенски буквар, часловац, Катихизис и Псалтир. У травничкој школи радио је у то вријеме вриједни учитељ Петар Шаркић, родом из Срема, а у ливањској већ поменути Ђорђе Маргитић. Шаркић и Маргитић су по фра Јукићу били први који су српске основне школе уредили „на еуропејски начин” у чему их је новчано помагао сарајевски владика Игњатије (Јукић, 1953, стр. 215–216). Напредовање српске просвјете у Босни и Херцеговини имало је да захвали и зворничком епископу Агатангелу. Овај архијереј се у то вријеме показао као веома просвијећен наређујући да „свака обштина мора имати школу и способног учитеља”.¹⁷

Подизање просвјете међу босанским и херцеговачким Србима било је условљено доласком учитеља из Србије или школованих Срба из Аустрије. У мостарској школи од 13. септембра 1852. почели су радити Иван Стојановић Београдлија и Јован Милићевић (Ђоровић, 1913, стр. 201). Нема сумње да су управо гостујући учитељи појачавали српски национални дух и родољубиве везе са православном Србијом и то поготово они који су долазили из Србије, као на примјер сарајевски учитељ Александар Алекса Шушкаловић, познатији као шјор Алекса (Поповић, 1949, стр. 126). Наиме, историја сарајевске православне гимназије започиње од 1850. године, односно од времена када је тршћански трговац, поријеклом Сарајлија Ристо Тузлић после смрти оставио 20.000 форинти како би се од дијела новца један дио потрошио за православну сарајевску гимназију. На чело ове гимназије постављен је наведени Алекса Шушкаловић (Живковић, 1894, стр. 41–42). Он је мимо школског програма уобичавао дјецу „приповиједати” како су „бегови босански били српска велика и мала властела”. Причао им је и о Немањићима, цару Душану, Урошу Нејаком и о цару Лазару како је „погинуо на Косову, па се посветио”. Дакле, ова школа, према личном свједочењу ученика и каснијег српског политичара Владана Ђорђевића „није била само основна школа”. Шушкаловић је сарајевску српску дјецу учио „завољети све српске земље које се налазе између Сињег, Бијелог и Црног мора, које [им] је

¹⁶СН–52/XVIII, 8. 5. 1851.

¹⁷СН–45/XIX, 19. 4. 1852.

показивао на лијепо ишараним сликама те је сваки од [њих] послије могао на табли да испише кредом гдје се која од тих земаља налази[ла], гдје су им границе и. т. д” (Ђорђевић, 1927, стр. 24–25). Према мишљењу фра Јулијана Јеленића, Шушкаловић је основао 1852. у Сарајеву неку врсту средње школе за православну дјецу, која је била претеча будућим српским школама у том граду: грађанској, трговачкој, реалци и гимназији, за коју је француска влада давала потпору од 300, а касније 500 франака под условом да се у школи предаје и француски језик (Јеленић, 1915, стр. 356). Материјалну бригу и надзор над српском сарајевском гимназијом и основним школама вршили су патрони који су били, углавном, из реда српских трговаца (Живковић, 1894, стр. 43). Књиге и српске школске уџбенике за школу набављала је током 1852. православна сарајевска општина преко Милоша Поповића, иначе брата познатијег српског књижевника Ђуре Даничића. Слављење култа Св. Саве било је заступљено и у другим босанско–српским школама. Икона овог свеца држана је у ливањској школи, чији је он такође био патрон (Карањац, 1909, стр. 573). У то вријеме је сарајевски учитељ Шушкаловић открио попа Саву Косановића, будућег архимандрита, кога је касније препоручивао београдском митрополиту Петру Јовановићу и начелнику српске просвјете Љубомиру Ненадовићу (Вршчанин, 1885, стр. 5). Сарајевску српску школу коју је фра Јукић назвао „мал[ом] учиониц[ом]” (Јукић, 1953, стр. 359), осим српске похађала су и католичка дјеца (Анто Першић, Иво Першић, Мато Челић, Анто Клинички, Јохан Сапе) и то све до отварања католичке школе, као и нека јеврејска дјеца (Јеве Барух, Јусо Финци, Мошо А. Финци) (Крушеvac, 1963, стр. 96). У Бијелој код Брчког преко које је прелазило транзит уџбеника из Србије у Босну, те исте 1852. отворена је прва српска школа (Ћурић, 1958, стр. 163).

У пожару сарајевске хришћанске махале током кога је 23. априла 1852. запаљено 7.000 дућана и 1.600 кућа¹⁸ изгорјела је и српска школа. Нова школа направљена 20. марта идуће године поново је изгорјела у новом пожару који је избио само два мјесеца касније (Иванишевић, 1909, стр. 511). По наређењу српског кнеза српска влада дала је сарајевској православној општини (Лазар Тодоровић, Ристо Савић, синови Хаци Н. Бесаровића, Димитрије Јефтановић, Јово Ј, Алекса Николић, Симо Самоуковић) помоћ од 1.000 царских дуката за санацију штете на школама изазване овим пожарима (Грујић, 1966, стр. 88–89). Православна општина у Сарајеву добила је од аустријског цара 3.000 франака помоћи. Пожар није прекинуо рад школе, тако да је православна сарајевска општина већ у јулу 1852. тражила на разним мјестима учитеље „који [су] зна[ли] и немачки”.¹⁹

¹⁸СН–58/ХІХ, 24. 5. 1852.

¹⁹СН–82/ХІХ, 22. 7. 1852.

Закључак

Српске школе у Босни и Херцеговини имају своје почетке крајем XVIII вијека. Најстаријим се сматрају школе у Сарајеву, Ливну, Мостару и Модричи. Отварање нових школа почетком XIX вијека има да захвали највише српским трговцима. Све до *Вуковог буквара* (1827) у овим се школама учило само из часловца и псалтира, на црквенословенском језику. Првим српским (основним) школама у Босни су као узор служиле школе у Београду и Србији. Француски географ Ами Буе навео је 1840. како је у Босни и Херцеговини тек на стотину села постојала само једна школа, као и да су попови и монаси били једини учитељи. Учило се читање, писање и рачунање и то, углавном, из црквених књига и веома ријетко из српских народних пјесама. Од почетка XIX вијека до 1853. отворене су српске школе у: Зворнику, Чајничу, Травнику, Локању код Зворника, Богатићу крај Бијељине, Фочи, Грачаници, Тузли, Жабару код Босанског Шамца, Обудовцу код Орашја, Жепчу, Броцу код манастира Ломница, Дервенти, Тешњу, Хргару код Бихаћа, Босанском Петровцу, Бијељини, Брчком, Високом, Модричи, Братачу код Невесиња, Приједору, Врањаку код Модриче, Градачцу, Зеници, Јасеници код Босанске Крупе, Притоци код Бихаћа, манастиру Возућа, манастиру Тавна, манастиру Папраћи, манастиру Ловници, Сребреници, Црквини код Босанског Шамца, Осјечанима код Добоја и Бањалуци. У свим овим школама, као матерњи учио се српски језик. У Сарајеву је почетком јуна 1850. отворена школа под именом „Србска школа” чији је патрон, као и у Србији био Свети Сава.

Извори

АС–ЗПО	Арив Србије, Збирка поклони и откупи
NHSD	Новине Хорватско–славонско–далматинске, Загреб, 1844.
NDHS	Новине Далматинско–хорватско–славонске, Загреб, 1847.
НЧБ	Новине читалишта београдског, Београд, 1847.
СН	Српске новине, Београд, 1847.

Литература

- Alaupović, T. (1907). *Ivan Frano Jukić (1818–1857)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Anonim I, (1961). *Brčko i okolina*, monografija. Brčko: Narodni odbor opštine.
- Anonim II, (1961). *Prijedor i okolina*, monografija. Prijedor: Narodni odbor opštine.
- Anonim, (1848). *Reise nach Bosnien. Von einem botanischen Reisenden, Dritter Abschnitt, Travnik*, Das Ausland, Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker, Nr. 58, Deutschland, Einundzwanzigster Jahrgang, Stuttgart und Tübingen: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 8. März, S. 230–231.
- Anonim, (1850). *Kurze Skizze der Herzegowina*, Das Ausland, Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker, Nr. 237, Deutschland, Dreiundzwanzigster Jahrgang, Stuttgart und Tübingen: Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 3. October, S. 947–948.

- Аноним, (1897). *Споменица приликом освеђења темеља нове српско–православне основне мушке и женске као и више дјевојачке школе у Сарајеву 22. септембра (4. октобра) 1897*, Босанско-херцеговачки Источник, св. X, год. XI, Сарајево: АЕМ. Конзисторија сарајевска; Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића, 396–399.
- Бијелић, С. (1996). *Казивање паметара о прошлости Бање Луке и Крајине* (приредио Ђорђе Микић). Бања Лука: Институт за историју.
- Богићевић, В. (1975). *Писменост у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Boué, A. (1840). *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l' archéologie, l' agriculture, l' industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l' histoire et l' état politique decet Empire*, Tome Troisième, *Partie Ethnologique*. Paris: Chez Arthus Bertrand, Éditeur; Libraire de la Société de Géographie.
- Crnogorčević, Ž. (1966). *Метоари Живка Crnogorčevićа* (priredio за штампу Milenko Filipović). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Ђоровић, В. (1913). *Из Дневника Проконије Чокорила*, Гласник Земаљског музеја, год. XXV, св. 2, Сарајево: Земаљски музеј, 195–207.
- Ђоровић, В. (1933). *Мостар и његова српска православна општина*. Београд: Српска православна општина мостарска.
- Ćurić, H. (1958). *Školstvo u sjeveroistočnoj Bosni posljednjih decenija turske vladavine*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. II, Tuzla: Muzej istočne Bosne, 149–198.
- Деспих, М. (1941). *Записи једног старог Сарајлије, Католичка црква у Сарајеву*, Политика, бр. 11710–Година XXXVIII, Београд: Политика, Поенкареова 31, 6, 7, 8. и 9. јануар, 31.
- Душанић, С. С. (1938). *Српска школа у Тешњу*, Развитак, бр. 6, год. V, Бањалука: Графика, 1. јуна, 179–182.
- Ђорђевић, В. (1927). Шјор Алекса, Сарајевски даскал из половине деветнаестог вијека (Сјећање из дјетињства), у: В. Ђорђевић, *Успомене, културне скице из друге половине деветнаестог века*, књига прва, Нови Сад: Издање књижаре „Славија“, 7–29.
- Филиповић, М. С. (1939). Хаџи–Лазар Јовановић, учитељ и лекар у Тешњу и Тузли. *Преглед, Год. XIII, Св. 181, Књ. XV*, Сарајево: Обод, јануар, 46–53.
- Филиповић, М. С. (1950). Стари српски записи и натписи из североисточне Босне. *Споменик, XCIX*, Београд: Српска академија наука, 65–95.
- Филиповић, М. С. (1964). *Почеци и прошлост Зворничке епархије*, сепарат из „Богословље“, VIII (XXIII), Београд: Православни богословски факултет, 1–82.
- Грујић, В. (1966). Културне везе Београда са Босном и Херцеговином средином XIX века, *Годишњак града Београда, Књ. XIII*, Београд: Музеј града Београда, 73–105.
- Иванишевић, Ј. Ф. (1909). Српско–православно школство у Босни и Херцеговини, *Školski vjesnik*, Sarajevo: Zemaljska štamparija, август–септ.–октобар, 498–523, новембар–децембар, 789–837.
- Jelenić, Fra J. (1915). *Kultura i bosanski franjevci*, II svezak (1780–1878). Sarajevo: Prva hrvatska tiskara
- Jelenić, Fra J. (1927). *Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebreničke*, sabrao i за штампу priredio dr. fra Julijan Jelenić, vol. I. Mostar: Povjesno društvo за proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca (urednik dr. fra Dominik Mandić)

- Јукић, И. Ф. (1848). *Краина Босанска*, Србско–далматинскій Магазинъ, Тринајста година, Задар: Књигопечатња браће Баттар, 70–82.
- Jukić, I. F. (1953). *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*. Sarajevo: Svjetlost
- Jukić, I. F. (1973). *Pisma Ivana Franje Jukića*, U: Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela*, III. Sarajevo: Svjetlost
- Карањац, Д. Ј. (1909). *Прилог историји школства у Босни и Херцеговини, Српска професионална основна школа у Ливну*, *Školski vjesnik*, Sarajevo: Zemaljska štamparija, мај, стр. 182–191, јуни, 301–306, август–септ.–октобар, 568–577, новембар–децембар, 975–1003.
- Косановић, С. (1887). Из младих дана, Помени из манастира Житомилића год. 1849, *Босанска вила, бр. 1, год. II*, Сарајево: Божидар Нишкановић, 1. јануара, 1–4.
- Kruševac, T. (1963). *Srpska realka-Gimnazija u Sarajevu*, *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, god. III-knj. III*, Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 91–124.
- Larpernt, G. (1854). *Turkey; Its History and Progress: from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, fifteen Years Ambassador at Constantinople; continued to the present Time, with A Memoir of Sir James Porter*, vol. II, vol. II, London: Hurst and Blackett, Publishers, Successors to Henry Colburn.
- Marinković, D. (1966). *Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“* (priredio za štampu Vojislav Bogićević). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
- Marković, S. (1923). *Hrvatske katoličke škole i učitelji u Livnu za turske uprave*. Mostar: Tisak hrvatske tiskare.
- Митровић, И. (1939). Српске школе у Бос. Крајини за турске управе, *Развитак, бр. 8. и 9, год. VI*, Бањалука: Графика, 20. августа, 254–259.
- Памучина, И. (1849). *Лѣтописъ правосл. цркве у Далмацији и Херцеговини*, Србско–далматинскій Магазинъ, Четрнајста година, Задар: Књигопечатња браће Баттар, 125–151.
- Рарић, М. (1976). *Prve škole u Trebinju*, Tribunia, knj. 2, Trebinje: Muzej Hercegovine, 97–103.
- Папић, М. (1978). *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Веселин Маслеша
- Pašić, Dž. (1988). *Osnovno školstvo za vrijeme turske vladavine*, u: *Osnovno školstvom Tuzla (istorijski pregled)*, monografija, Tuzla: Opština, 15–37.
- Пекић, М. (1996). Митрополит Михаило и Далмација, *Зборник Матице српске за историју, бр. 53*, Нови Сад: Матица српска, 39–78.
- Периновић, В. (1929). *Просвјетне и културне прилике у Бихаћкој Области*, у: Краљ Петар у Босанској Крајини (уредили Бошко Зельковић и Ђуро Бањац), Београд: Одбор за подизање споменика краљу Петру I–Ослободиоцу у Босанској Крајини, 30–38.
- Поповић, В. (1949). *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839–1861)*. Београд: Српска академија наука.
- Поповић, К. С. (1891). *Прилог историји српске православне цркве и школе у Зеници, Стеван Н. Поповић, рођен 2. авг. 1801. у селу Јушцима у Бос. Крајини умро у Зеници 1860*, Босанско–херцеговачки Источник, св. IV и V, год. V, Сарајево: АЕМ. Конзисторија сарајевска; Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића, април и мај, 177–179.
- Поповић, М. С. (1894). *Свештеник Ђорђе Продановић, српски мученик*, Босанско–херцеговачки Источник, св. X, год. VIII, Сарајево: АЕМ. Конзисторија сарајевска; Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића, Октобар, 367–375.

- Радосављевић, Н. (2006). *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књига друга, документи*. Београд–Ужице: Архив Србије.
- Скарић, В. (1902). *Српско–прав. основна школа у Сарајеву, Један прилог за њезину историју*, Источник, бр. 5, год. XVI, Сарајево: АЕМ. Конзисторија сарајевска; Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића, 15. марта, 110–113.
- Слијепчевић, Ђ. (1980). *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*. Минхен: Искра.
- Стојанчевић, В. (1966). Београдске основне школе у 1833, *Годишњак града Београда, књ. XIII*, Београд: Музеј Града Београда, 107–113.
- Страњаковић, Д. (1940). Србија, привлачно средиште Југословена (1844–1848), *Српски књижевни гласник, н. с, књ. шест прва*, Београд: Уредништво и администрација, септембар–децембар, 508–524.
- Шљиво, Г. (1986). Један опис Сарајева из априла 1818. године, *Историјски зборник, бр. 7, год. VII*, Бањалука: Институт за историју, 199–208.
- Шушљић, Р. (1940). Српске школе у Босни и Херцеговини за турске владе, *Календар Просвета за годину 1941*, Сарајево: Просвјета, 71–76.
- Урић, Н. (2012). *Прилог за повест породице Глигорија Јефтановића у турско доба*, Зборник за историју БиХ, бр. 7, Београд: Српска академија наука и уметности, 191–238.
- Вршчанин, Б. Н. (1885). Митрополит Сава Косановић, Српски књижевник, *Босанска вила, бр. 1, год. I*, Сарајево: Божидар Нишкановић, 16. децембар, 4–6.
- Вујаčić, М. (1960). Omladina iz Crne Gore i susjednih oblasti pod Turskom na školovanju u Srbiji 1850–1878. godine i pomoć koju je Srbija pružala tim oblastima, *Arhivski almanah*, br. 2–3, Beograd: Društvo arhivskih radnika NR Srbije, 239–262.
- Живковић, М. (1894). *Сарајево од свог постанка до данас*. Пожаревац: Штампарија Михаила Костића.

Bratislav Teinović

TRAVEL BACK IN TIME: HISTORY OF SERB SCHOOLS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (UNTIL 1853)

Summary

The paper presents the establishment and development of Serb schools in Bosnia and Herzegovina from the late 18th century until 1853. The first Serb elementary schools in Bosnia were modeled after schools in Belgrade and Serbia. Until the middle 19th century, children were taught to read, write and calculus from the church books. From that time on, textbooks from the Principality of Serbia have been in use. Until 1853, schools have been opened in over 30 places. Patron saint of most of the schools was St. Sava.

Key words: Serb schools, Bosnia, Herzegovina, Sarajevo, textbooks